

KÖNYVISMERTETÉSEK

Tények könyve

Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941.*
Lendva, 2001.

Napjainkban egyre több a szép könyv. A megnyerő külsőhöz azonban nem mindig párosul belső érték. Göncz László könyve nem ilyen. A szép kiállítású, visszafogott eleganciájú, ugyanakkor szimbolikus jelentéssel bíró borító mögött hosszú évek tudományos kutatómunkájának eredménye rejlik. A szerző eddigi tudományos tevékenységének szintézisét tárja elénk. A téma, amelyet feldolgozott, a napjainkban szerencsére mind elfogadottabbá, minden negatív felhang nélkül értendő, divatosná vált kisebbségkutatás produktumainak hosszú sorába illeszkedik. A trianoni békeszerződés, vagy ha úgy tetszik – békediktátum (a szerző az utóbbi kifejezést használja) következményeként elcsatolt magyar területek, magyar közösségek legkisebbikének két világháború közötti történetét dolgozza fel, mégpedig – és ezt nyugodtan állíthatjuk – lényegében a teljesség igényével.

Aligha volt példa arra, vagy ha igen, akkor csekély mértékben, hogy egy mesterséges határváltoztatás által kialakult helyzetet a győztes fél úgy próbált volna bemutatni, hogy azáltal teljes mértékben beismerje esetleges túlkapásait, bűneit; ugyanakkor „minden kisebbség történelme és helyzete megítélésakor abból indul ki, hogy a kisebbségbe kerülés okait, a kisebbséggé válás általa érzékelhető tényezőit bemutassa” – olvashatjuk a 9. oldalon. A két szemlélet közötti különbség elkerülhetetlen és teljesen természetesnek tekinthető, amit csak szívós kutatómunkával, valamint az érdekeltek jókora adag megértésével lehet feloldani. Mindez előrevetíti azokat a nehézségeket, amelyekkel egy az objektivitásra törekvő, a téveszmékkel –, amelyek mindkét oldalon szép számmal vannak – leszámolni kívánó, az objektivitásra való törekvésből

fakadóan arra egyébként kényszerülő történésznek meg kell küzdenie. Márpedig Göncz László egyik legfontosabb, többször hangsúlyozott vezérelve az objektivitás, a pártatlanság. Ennek pedig sikerült maradéktalanul eleget tennie. Elegendő elfogulatlanságának a legjellegzetesebb példáját említeni; a szerző a Muravidék egy nyelvű szlovén területének a megalakult délszláv államhoz való csatlakozását legitim és elfogadható döntésnek értelmezi. (10. o.) Aligha tévedünk, ha ezt a megállapítást a részre nem hajlás alfájának, s mindennemű párbeszéd kiindulási pontjának tekintjük. Az objektivitásra való – egyébként sikeres – törekvés mellett Göncz nagyfokú empátiáról is tanúbizonyságot tesz. Igyekszik feltárni, hogy milyen nagyon is emberi, gyakran kicsinyes szempontok húzódtak meg egy-egy esemény háttérében. Gondoljunk csak Tkálecz Vilmosnak a Tanácsköztársasággal szemben kikiáltott „Mura Köztársaságára”, amelyben az egyéni haszonszerzés reménye, és a felelősségre vonás elkerülésének vágya játszotta a fő szerepet.

Vitathatatlan, hogy keskeny volt az az ösvény, amelyen Göncz Lászlónak haladnia kellett. A szerző ezért a csapdák és buktatók elkerülésének legbiztosabb módját választotta; a tényekhez való merev ragaszkodást. Ezt a már rendelkezésére álló feldolgozások kellő kritikával történő felhasználásán túl mindenekelelt a levéltárakban található, nagy számban használt primer források tették lehetővé. Fontos még megemlíteni a sajtó, elsősorban a helyi sajtó szinte teljes körű felhasználását, amely nélkül aligha lehetséges egy viszonylag kis közösség életét rekonstruálni.

A munka három fejezetre tagolódik, ha nem számítjuk a bevezetőt és zárópasszust, illetve egy négy oldalas, inkább csak kitekintésnek titulálható részt, amelyben a Muravidék második világháborús, átmenetinek bizonyult, Magyarországhoz történő visszacsatolásának körülményeivel ismerkedhetünk meg. A szerző a kronológia fonalára fűzve ábrázolja a térségben zajlott, azok sorában is hangsúlyozottan a magyarság szempontjából fontos eseményeket. Az egyes fejezetek számos alfejezetre tagolódnak; címük szinkronban van tartalmukkal, ami az olvasó tájékozódását nagymértékben megkönnyíti. Gondosan egymás mellé helyezett panelekként lehetne jellemezni őket, amelyek azonban éppen az említett gondosságnak köszönhetően nem különülnek el mereven, hanem szervesen kapcsolódnak egymásba, így koherens, kerek egészet alkotnak. Az egész műre jellemző egyébként a műgond mind a szerkesztést, mind a szöveggondozást és az illusztrációkat tekintve.

A második legterjedelmesebb rész, a II. fejezet, az első világháború végétől a trianoni békeszerződés megkötéséig kalauzolja végig az olvasót a térség

történetén. A fejezet témájának is köszönhető – és itt figyelhető meg leginkább – az a szerencsés megoldás, hogy az adott térségre hatást gyakorló folyamatok a legszélesebb kontextusba kerültek. Ezt a téma „adta”, hiszen a szűk két év alatt lényegében a határkitűzés, a terület hovatartozása volt a fő kérdés. Ez pedig, mint tudjuk, nem elsősorban az érintett feleken, hanem a nagyhatalmakon múlt – legalábbis ami az elvi döntések meghozatalát illette. Következésképpen az események megértéséhez feltétlenül szükséges volt szélesebb összefüggésekbe helyezni a helyi történéseket. Erre egyébként a szerző mindvégig törekedett.

Sikeresen és nagyon szemléletesen láttatja velünk azt az ebben a viharos időben másutt is megfigyelhető jelenséget, ahogy – miként azt a dolgozat doktori védésénél az egyik opponens megfogalmazta – a polgári fejlődésbe éppen bekapcsolódott, önmagukat igen fontosnak tartó kispolgárok, kereskedők, vállalkozók, gazdag parasztok és bérlők bekapcsolódnak a politikai életbe. A döntéshozatalban ilyen módon váratlanul megjelenő új elemeknek a szerepe – egyebek mellett tapasztalatlanságuk és járatlanságuk miatt is – inkább tekinthető szerepzavarnak, semmint világtörténelem-csinálásnak, holott ők ez utóbbit gondolták. Kétségtelen azért, hogy némelyük nem elhanyagolható szerepet játszott a terület sorsának további alakulásában (Jozef Klekl). Elsőként kapunk átfogó képet, még ha közvetett források alapján is, a már említett Tkálec Vilmos-féle „Mura Köztársaság” kikiáltásának háttéréről, amely a maga póré valóságában igencsak kiábrándító képet nyújt.

Göncz László könyve izgalmas elegye a „mikro”- és a „makro”-történelemnek. Attól függően, hogy ki veszi kézbe a könyvet, más-más részt találhat a legértékesebbnek. A hagyományos, hogy ne mondjuk, konzervatív értelemben vett történész, illetve helytörténész számára feltehetően a fentebb ismertetett II. fejezet a legértékesebb, amelyet a Mura menti határ-megállapítást bemutató rövidebb fejezettel együtt tekinthetünk kerek egésznek.

A kisebbségkutatók érdeklődésre vizont minden bizonnyal leginkább a terjedelmes IV. fejezet tarthat számot. „A muravidéki magyarság politikai, társadalmi és gazdasági élete a két világháború között” címet viselő fejezetben elének tárulnak a muravidéki magyarság mindennapjai a jelzett korszakban. Képet kapunk, bár az általános jugoszláv belpolitikai erőviszonyok bemutatását illetően meglehetősen vázlatosat, a muravidéki magyarságnak a jugoszláviai politikai választási küzdelmekben „játszott” (rá kiosztott) szerepéről. Könnyen fogalmat alkothatunk a durván 16 ezer magyar politikai „súlyáról”, amely gyakorlatilag teljesen magára volt hagyatva, hiába tudhatta akkor még

„maga mellett” a majd félmillió vajdasági magyarságot. Alapos betekintést nyerünk a „kolonizációnak” és földreformnak a magyarságot összességében hátrányosan érintő lefolyásába is. Tipikus példája ez a „sok az eszkimó, kevés a foka” esetének. Az összesen 220 ezer magyar holdnyi terület mintegy 97 ezer főnyi lakosságának túlnyomó többsége, jelentősebb ipar hiányában, mezőgazdaságból volt kénytelen fenntartani magát. A kevés felosztható (1931-ig voltaképp bérbe vehető) föld, a nemzetiségi-nemzeti prioritások, értsd a szlovén/szláv nemzetiségűek előnyben részesítésének vágya az idegen, esetünkben magyar származású állampolgárokkal szemben, kiegészültek a határsávokban kialakítani szándékozott nemzeti „tampon zónák” létrehozásának politikai törekvéseivel. Ez az intenció vezetett ahhoz is, hogy a földhöz juttatásnál „önkéntesek”, telepesek akár a helyi szlovén lakossággal szemben is előnyben részesülhettek, de kedvezményben mindenképpen. Így a földtulajdonosok kárpótlásának kötelezettségét az önkéntesek esetében az állam magára vállalta. (242. o.)

A szerző a földreform és kolonizáció első, 1924-ig tartó szakaszának ismertetése során azzal a téveszmével is leszámol, miszerint ez olyan mértékű lett volna, hogy alkalmas volt a nemzetiségi arányok radikális megváltoztatására. Aligha állítható ugyanis, hogy a 14 család (66 fő), illetve 31 család (160 fő) telepítés ilyen eredménnyel járt volna. Kétségtelen azonban, hogy a 30-as évekre ez a szám megtöbbszöröződött (1500 fő körül), s kiegészülve a közigazgatásban részt vevő nem helyi elemekkel már jelentősnek tekinthető eltolódást idézett elő a nemzetiségi összetételben. Szerencsés lett volna, ha a könyvben egyébként szép számmal található táblázatok mellé egy továbbit is beszerkesztenek, amely a betelepítéseket és a telepesek között kiosztott földet kataszteri holdban kifejezve mutatja. Félreértés ne essék: az adatok szerepelnek a kötetben, ha nincsenek is táblázatba rendezve. Célszerű lett volna egy, a térségben való eligazodást segítő térképet is elhelyezni a kötetben. Számos térképet találunk ugyan (etnikai térkép az 1890-es népszámlálás alapján, a határkijelölés időszakában egy-egy szakaszt ábrázoló korabeli térkép stb.), hiányzik azonban egy általános, jól áttekinthető „alaptérkép”.

Ahogy a könyvben, és a kronológiai elv szem előtt tartásának köszönhetően, az időben előrehaladunk, egyre több bizonyítékot kapunk a magyarok másodrendű állampolgárokká válására. A magyar ökot, nyelv és kultúra elsorvasztására irányuló törekvésből egyértelműen kiderül, hogy a jugoszláv kormány a korszakban nem kívánta a nem szláv elemeket integrálni az új államba. A tanulmány egyszersmind azt is világossá teszi, hogy a vidék lakosai

nemzetiségüktől függetlenül nagyrészt azonos cipőben jártak, nem kis mértékben azért, mert a terület „mostohagyermeknek” számított. Hiszen elég egy pillantást vetni a térképre, hogy világosan kiderüljön: a terület nem szerves része a Murán „innyi” szlovén területeknek, úgy lett hozzájuk csapva. S ez a tény napjainkban is érezteti hatását a terület fejlődésében.

Összességében elmondható, hiányt pótló mű született Göncz László tollából. A Kárpát-medencei magyarságkutatás, s az általánosan vett kisebbségkutatás szempontjából is maradandó alkotást kaptunk. Tudományosan megalapozott és alátámasztott állításoknak olyan olvasmányos – ami tudományos művek esetében a szakmai kvalitások mellett a legnagyobb érdem – formában történő tálalása ez a könyv, amely ugyanolyan joggal tarthat számot komoly tudósok, mint a történelem iránt általában érdeklődők figyelmére.

Hornyák Árpád

A tér terepesítése, avagy a terep teresítése

Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, é. n., 476 p.

A mikor először kezembe vettem a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének (MTAKI) első évkönyveként kiadott *Tér és terep* című, terjedelmes tanulmánykötetet, és átfutottam a tartalomjegyzéket, meg egy-két csemegének ígérkező írást, úgy éreztem, hogy a sokat ígérő cím adta felütést a kötet anyaga nem tudja megválaszolni. A könyv újbóli és újbóli kézbevételevel, olvasgatásával ez irányú meggyőződéselem – bár nem rombolódott le teljes mértékben – mégiscsak oszlott. Ugyan nem mindegyik közölt tanulmány felel meg a kötet cím jelezte elvárásoknak, azonban összességében végül a könyvből ki lehetett fejteni, hogy miért a tér és a terep a kulcsfogalmak. Ehhez természetesen nagy segítségemre volt a szerkesztői előszó, a szerkesztőknek – címadóknak – pedig segítségükre voltak a magyar nyelvben rejlő metaforikus lehetőségek.

Amint a szerkesztők a *Bevezetésben* írják, a kutatóintézet maga egy valós igényre, mondhatni társadalomtudományi kihívásra választot, amikor létrejöttével felvállalta a kelet-közép-európai régió etnikus tereiben, az identításban végbement változások kutatását. A terep tehát adott volt, illetve azt hiszem, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a terepek adottak voltak, ugyanis a célként megnevezett régió etnikailag igencsak széttagolt. Ráadásul a kutatások, összhangban a történelmi fejlődés jelentette keretekkel, nem maradnak meg Európában, hanem kilépve innen kitekintést adnak argentinai és egye-

sült államokbeli diszpórákra is. Ezeken a terepeken a tanulmányokat jegyző szerzők azt kutatták –, illetve remélhetőleg kutatják ma is –, hogy miként változtak az etnikus térszerkezetek és az identitászerkezetek az utóbbi évek folyamatai nyomán, milyen, már elavult térstruktúrák vesztek érvényüket, és milyen új kihívásokra született terek veszik át a helyüket.

A kötet összeállítása jelzi a kutatóintézet vezérelvének követését, nevezetesen azt, hogy a határokon kívül élő magyar közösségek kutatása mellett a munkatársak különös figyelmet szentelnek a mai Magyarország etnikai kisebbségeinek, sváboknak, szlovákoknak és nem utolsósorban a romáknak, összhangban azzal a megnövekedett, etnikai témákat előtérbe helyező érzékenységgel, mely jó idő óta jellemzi az e kutatási területet is vizsgáló társadalomtudományokat, legyen az szociológia, antropológia vagy demográfiai kutatás. A fent említett etnikai érzékenység a kötet szerzőinek figyelmét – barthi kifejezéssel élve – általában a mikroszintre irányította, így elsősorban nem nagy elemzéseket olvashatunk, hanem inkább az egyént is elérő (eset)tanulmányokat. Talán ezért van az, hogy a kötet címben feszülő jó adag dilemmát, kérdést a kötet anyaga végül megválaszolatlanul hagyja.

Remélem, nem veszi zokon senki, hogy a kötet mindegyik tanulmányát külön-külön és részleteiben nem értékelem: a kötet terjedelmét tekintve ezt nem áll módomban megtenni, és talán szükségtelen is. Inkább igyekszem megtalálni azokat a hangsúlyos pontokat a kötetben belül, amelyek meghatározzák vagy meghatározhatják, hogy az olvasó végül milyen szájjázzal marad a munkák olvasása után.

A kötetet Bindorffer Györgyi tanulmánya indítja a dunabogdányi svábok asszimilációjáról és etnikai túlélési stratégiáiról *Asszimiláció és túlélés* címen, az eseteírás mellett az elméleti keretek felvázolásának és korrekciójának, tehát új elmélet megalkotásának igényével. Az új elmélet megalkotásánál a szerző saját, korábbi tanulmányára hivatkozik, és itt – szembehelyezkedve azzal a kijelentéssel, hogy „az az identitás, amit az egyén megpróbál megőrizni, főleg nyelvi megjelenítésre kényszerül” (17. o.) – megerősíti azt a tételét, hogy „nem csak nyelvében él az etnikum” (uo.).

Mondhatni régi kérdése az etnicitással foglalkozó kutatásoknak, hogy az annyira megfoghatatlan etnikai identitást milyen összetevők alkotják, és ezt a kérdést boncolgatja a szerző is. Azonban ebből a tanulmányból nem világos számomra, hogy a svábok végül miként, illetve miben élik meg sváb identitásukat, mert egy helyen ez áll: „tárgyi világukat tekintve a svábok teljesen asszimilálódtak” (15. o.), majd: „ósi foglalkozások, speciális ételek, szokások tűn-

tek el, szólások, rigmusok, dalok merültek feledésbe” (uo.), később pedig ezt írja: „az etnikai identitástudat és a csoportkohézió erősítésének bázisa az erős származástudat és a csoportba való önbesorolás talaján a kollektív kulturális tradíciókra tevődik át.” (18. o.) A probléma tovább bonyolódik azzal, hogy az ünnepi nyelvhasználat nem egyértelműen magyar, sőt, igyekeznek a sváb nyelvet használni. A megoldást talán az adhatja, hogy a vizsgálat generációkra lebontva figyel a falu népességére, és itt kiderül, hogy a lakosság generációnként eltérő mértékben asszimilálódott, magyar nemzeti identitásuk van, de megőrizték etnikai identitástudatukat.

A tanulmányt olvasva végig az volt az érzésem, hogy Bindorffer Györgyi néhol igencsak túlfogalmazza a dolgokat, és a probléma elvész a szavak tömkelegében. Ezt csak tetézi, hogy a következő gondolat sajnálatos módon kétszer is megjelenik: „Úgy tűnik, hogy amíg a nyelvváltás a modernizáció következtében a mindennapok gyakorlatában, a profán életben funkciótlanúságra ítélt sváb nyelvről való áttérés a magyarra viszonylag gyorsan lezajló folyamat, és a fiatalabb generációknál már nincsenek érzelmi konnotációi, a kultúra, a hagyomány, a folklór területein a megőrzés érzelmi mechanizmusai működnek.” (ld. a 17. és némi változtatással a 18. oldalon)

Kozma István a névmagyarosításról írott tanulmányában annak jár utána, hogy különböző történelmi események miként határozták meg a kisebbségek igazodását nevük magyarosításával az adott korszak diktálta feltételekhez. Igen érzékletesen bizonyítja, hogy a hatalom egyrészt szándékosan, másrészt akaratlanul is irányítja az ilyen jellegű események méreteit, a célcsoportokat. Hogy mennyire fontos volt bizonyos korszakokban a – Kemenes Géfin Lászlóval szólva – „*nevében él a nemzet*” elve, azt a magyar történelem 1945–1948. közötti időszakának névmagyarosító mozgalmait követve támasztja alá. Ezt megelőzően – igen hasznosnak bizonyulóan – a jelenségnek egy rövid történelmi áttekintését adja, majd magát a vizsgált jelenséget is behelyezi a korszak eseményeibe. Így derül ki, hogy a második világháborúban a németységnek szinte példa nélkül megadatott a visszanémetesítés lehetősége, ugyanis a németység „az etnikai hierarchia csúcsán állt”. A háborút követően helyzetük azonban a legkedvezőtlenebbre fordult, 1945-ben a kérelmezők legalább 57%-a kötődött valamiképp a németséghez.

A visszás helyzeteket igen jól érzékeltetik a kisebbségpolitikai döntések, amelyek azt határozták meg, hogy ki válhat magyarrá, nevében legalábbis. A korszak eszméinek megfelelően a kérelmezőknek igazolniuk kellett tiszta múltjukat, balos elkötelezettségüket, nagyon sokszor kitéve magukat az igazo-

lást kibocsátó szervek önkényének. A tanulmányt még teljesebbé teszi, hogy Kozma István társadalmi csoportokra lebontva is vizsgálja a névmagyarosítást: a párt aktivistái, a párthoz közelálló emberek nagy hányada vált meg ekkor idegen hangzású nevétől. A szerző a tanulmány végén a következtetéseit is megadja: a jelzett korszakban a névmagyarosítást „nem a hatalom erre irányuló törekvése idézte elő. A túlélő zsidóság és a megbélyegzetté vált német hátrúek spontán reakciója volt ez a háború utáni új helyzetre...”. A tanulmány zárómondatából ítélve Kozma Istvánnak tervében van további korszakok ilyen szempontú vizsgálata is, amellyel tevékenyen hozzájárulhat bizonyos korok terhes örökségének feldolgozásához, a mai folyamatok jobb megértéséhez.

Kevésé mondható el ez a kötet következő, Szabó Orsolya *Képek egy pilisi szlovák faluból* c. esettanulmányáról. A kötetet nyitó, Bindorffer Györgyi jegyzete munkával ellentétben Szabó Orsolya nem lép fel az elméletalkotás igényével, megmarad az esetleírásnál, aminek azonban a nyelvi megformáltsága, szerkezeti felépítése helyenként igen messze esik egy közlésre alkalmas munka követelte színvonalától. Ennek következtében gondolatvitele is kissé akadozó, sajnálatos módon hozza – a szerző kifejezését használva – a „gyorsfénykép” jellegét, és az olvasóban néha olyan érzést kelt, mintha egy újság *távíratí stílusban* rovatát olvasná. „Ott több a szociális probléma. Na meg a szemét. Ami a polgármesternek nagyon szúrja a szemét.” (80. o.) Az ilyen szerkesztési, nyelvi megoldások óhatatlanul megkérdőjelezzik az írás értékét, akárcsak a *Cigánykérdés* c. rész is (a fejezet teljes szövegét idézem): „A faluban nincsenek cigányok: »Szántóra nem megyünk, mert ott hülye a polgi«.” (85. o.)

Hogy az etnikai szempontú közösségvizsgálat, esettanulmány hozhat értékes eredményeket, Bakó Boglárka Ürmösről közölt dolgozata bizonyítja, amely ha nem itt lenne, azt mondanám, hogy a tengerentúli diaszpórák vizsgálata előtt eddig tartott a magyarországi kisebbségek helyzetével foglalkozó tömb. Azonban Bakó Boglárka *Együttélési viszonyok és az etnikai identitás* c. dolgozata Erdélybe, a Barcaság szélére, eme egyre inkább szórványosodó területre kalauzol bennünket, ahol azt vizsgálja, hogy az etnikai reprezentációnak milyen helyi sajátosságai vannak, hogyan él egymás mellett a magyar, a román és a roma népesség. Az elméleti kereteket nagyrészt Fredrik Barth gondolatai adják, így egy háromszintű vizsgálat során, Sárkány Mihály etnikumra vonatkozó meghatározásából kiindulva derít fényt az etnikus térben történt mozgásokra. Ennek egyik helyi, igen érdekes jellegzetessége, hogy közlekedő nyelvként a helyi magyarság és románság egyaránt a magyart használja, és hogy a románok etnikai identitásának alapja – a román nyelv és a hagyományok

ilyen szerep hiányában – a származástudat és az ortodox vallás. A három etnikum békésen él egymás mellett, konfliktusai nincsenek, gyakoriak a magyar–román vegyes házasságok. Számomra nem derül ki elég világosan, hogy a fent említett jellegzetességek mögött milyen okok húzódnak meg – talán nem volt célja a vizsgálatnak egy ilyen irányú kitekintés.

A dolgozat értékét emelte volna, ha a szerző eltekint az ilyen evidenciák közlésétől: „Több etnikum folyamatos egymás mellett élése során inter-etnikus kapcsolatrendszer alakít ki.” (88. o.) Használhatóak lettek volna esetleg a KAM által – sorozatos ilyen jellegű székelyföldi kutatásai során – felhalmozott eredmények a jelenségek dimenzióinak feltérképezésében.

Mint már előbb utalásszerűen említettem, a kötet következő két tanulmánya a tengerentúli diaszpórákra irányítja figyelmünket. Bartha Csilla *Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben* c. tanulmányában szociolingvisztikai elemzéssel vizsgálja a címben jelzett kérdéseket, a magyarságnak területenként és közösségenként eltérő összetevőit. Kutatásának központi kérdése a magyar nyelv különböző helyzetekben történő használata, a nyelvhasználatához való viszonyulás. A folyamatok példázásaként rövid történelmi és elméleti bevezetőn keresztül két amerikai magyar, igencsak különböző közösséget ír le: az egyikben a nyelvváltás „megszokott” módon, három nemzedék alatt zajlik le, a másikban a folyamat sokkal lassúbb. Talán mondanom sem kell, hogy az előbbiben nem a nyelv az etnikai identitás legfőbb összetevője, az utóbbiban viszont igen.

Míg Bartha Csilla írása Észak-Amerikában élő magyar közösségek nyelvi attitűdjeit elemzi, addig Kovács Nóra résztvevő megfigyelői tapasztalatait felhasználva argentinai magyarok közösségteremtő munkáját vizsgálja egy kórusalakítás folyamatán keresztül *A Buenos Aires-i magyar kórus: közösség és identitás teremtés* c. tanulmányában. A tanulmányban a szerző a hangsúlyt az esetelemzésre fekteti, azonban előzetesen felveti kérdéseit, és az érvényesnek tekintett elméletekkel összhangban vázolja előfeltevéseit, amelyeket majd a dolgozat során válaszol meg, illetve argumentál. A kérdés nem csak az, hogy az 1993-ban alakult kórus milyen szerepet tölt be a közösségben, hanem tágabb kontextusban az is, hogy miként éli meg mindennapjait egy magyar közösség egy tízmillió metropoliszban, milyen tereken fejezheti ki identitását, mennyire befolyásolja az identitás megélését a magyar intézményektől mért távolság. Kovács Nóra bevezetőjében megfogalmazza, hogy ebben a környezetben az identitás dinamikus, kontextusfüggő, nem egyszer kettős jellegű. A kolónia bemutatásánál arra is rávilágít, hogy a csoportok szerveződésé-

nél általában itthonról vitt kritériumok voltak a döntőek: az egységesen fellépő, második világháború után kitelepedettekből szerveződött közösség elzárkózott a magyar külképviselettől, a kommunistákkal azonosított magyar zsidóktól. Ezért is volt nehéz a kórus indulása, mert az – nem a szigorúan vett közösséghez tartozó tagokat és argentinokat is befogadva – fellazította a csoport határait. Az elemzés gerincét a kórus munkájának és a magyarországi koncertkörútjának – a szerző folyamatos részvételének és a közölt interjúrészleteknek köszönhetően – igencsak életteli leírása adja. Elméletek nélkül az kerül bemutatásra, hogy miként jelenítik meg a kórus tagjai etnikai identitásokat *itthon*, és miként zajlik a találkozás azzal a kultúrával, amelyet esetleg csak elbeszélésekben tudhattak addig a magukénak.

Szarka László tanulmánya némiképp az eddig említett tanulmányoktól különválik, a szerző ugyanis egy történeti–demográfiai elemzés során a Magyarországgal szomszédos országokban lévő magyar városok etnikai viszonyainak alakulását vizsgálja 1910 és 2000 között. *A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000)* c. tanulmányában Szarka László várostipológiát dolgoz ki. Kiindulásként azokat a fontosabb problémákat nevezi meg, amelyek ma a városfejlődésnek sarkalatos kérdései: a város mint az asszimilációs folyamatok tere, homogenizáció, illetve etnikai sokszínűség, globalizáció, migrációs folyamatok stb. A várostipológia megalkotásához felhasznált részletes statisztikai adatok elemzésén keresztül a következő típusokat különíti el: a székelyföldi magyar többségű város, a gyors nemzetváltási folyamatokat elszorító régióközpontok, a magyar többségüket megőrző határmenti városok és végül a negyedik típus két altípusa, a korábbi magyar többségűből nem magyar többségűvé lett város és a magyar nyelvterülethez közel eső, jelentős magyar népességet felszívó város. Az elemzés részletes, nem csak a statisztikai adatok támasztják alá, hanem a történelmi eseményekre való utalások is, akár csak az ideológiai vezéreltségű utasítások ismertetése.

Az esettanulmányok sorát Horváth Kata „*Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást*” c. írása bővíti, a kötet legnagyobb lélegzetű munkája, amellyel az intézet vállalásainak eleget téve a roma népesség kutatására irányítja a figyelmünket a szerző – aki egyébként nem belső munkatársa az intézetnek, ha hinni lehet a www.mtaki.hu című honlapnak. Aki volt valaha is közvetlen kapcsolatban hasonló közösséggel, az tudja értékelni az ilyen jellegű munkákat. Horváth Kata és antropológus kollégája három hónapot töltöttek egy cigány közösségben, ebből a szempontból a komoly terepmunka nyomán született esettanulmány már önmagában értékelendő. A szerző az euró-

pai cigányság kutatása nagyjainak – Judith Okely, Bernard Formoso, Leonardo Piasere, Patrick Williams stb. – elméleteit, tapasztalatait felhasználva összegezte munkája eredményét, de felhasználta a magyar nyelvterületen a cigánykutatásban leginkább kanonizált szerző, Michael Stewart eredményeit is, akárcsak a magyar kutatók közül Erdős Kamilltól kezdve Havas Gáborral bezárólag mindenkit, aki fontos. Azt hiszem, a sor teljes.

A tanulmány egy tudományetikai és az antropológus sajátos helyzetére reflektáló bevezetéssel indul. Etikai megfontolásokból nem adja meg a település nevét, illetve a Gömbalja fantázianevet használja. Ugyanilyen megfontolásokból a szereplőknek is fantázianeveket ad, vagy a közösségben használt gúnynevükön nevezi őket. Vezérelvként az antropológiában, de főleg a cigánykutatásban régebben meghonosodott nézetet nevezi meg, miszerint az elemzésben benne kell lennie a kutatónak is: csak azt a közösséget mutathatja be, amely a vele való találkozásban megmutatkozott. A szerző a közösségnek a komplex kutatását végzi el: elemzi a cigányság belső tagolódását, térbeli eloszlását, viszonyait egymással és a falu nem cigány lakosságával, az életmódot, a férfi és a női szerepeket. Részletesen kitér a cigány beszéd elemzésére, kiemelve, hogy a cigány csoport belső kommunikációjában sajátos nyelvet használ. Itt csak annyit jegyeznek meg, hogy minden közösség, amelynek tagjai a mindennapokat gyakori találkozásokban élik meg, nyelvjátközösségnek (is) tekinthető, ebből kifolyólag idegenekkel való találkozásaiban kódot vált.

Noha használja az európai nagyok elméleteit, Horváth Kata azonban ódzkodik a nagy horderejű általánosításoktól: következtetései – amelyeknek levonását nem viszi túlzásba – az adott közösségre érvényesek. Az esettanulmány leghűbbs része az őket házigazdaként befogadó asszony életének a bemutatása. A tanulmány a beszéd jelentősége hangsúlyozásának megfelelően a cigány asszony szavaival zárul. Úgy vélem, Horváth Kata írása méltán tekinthető a kötet egyik súlypontjának.

A kötet végéhez közeledve Prónai Csaba a tőle megszokott alaposággal tekinti át a migráció kutatásának történetét *Migráció és kulturális antropológia* c. írásában, értelemszerűen egy jól használható bibliográfiát mellékelve a tanulmányhoz. Azt a tényt kivéve, hogy a migráció bizonyos formái az etnikai identitást befolyásoló tényezőknek tekinthetők, a tanulmány nem illeszkedik a kötet tematikájába.

A kisebbségi ügyek környezetével foglalkozó írások akár a kötet appendixként is olvashatók, azonban erre nem utal semmi szerkesztési eljárás. Vizi Balázs írása *A mai európai nemzetközi kisebbségvédelem egyes jellemző vonásai* címen a ki-

sebbségek jogi helyzetének tisztázására tett újkeletű kísérleteket követi nyomon. Végso következtetése, hogy a kisebbség definíciójának hiányától kezdve az emberi jogokhoz hasonló nemzetközi számonkérhetőség feltételének a megteremtéséig igen sok tennivaló akad még e területen. Ugyancsak a jogi kereteket elemzi Halász Iván és Majtényi Balázs *A magyar státustörvény a kelet-közép-európai jogi szabályozás tükrében* c. írása, amelyben a szerzők azt járnák körül, hogy a térség államainak alkotmányai milyen és mekkora felelősséget vállalnak határokon túl élő nemzetársaikért. A törvények elemzésével arra a következtetésre jutnak, hogy „a sokat bírált magyar státustörvény nemigen tér el a régióban már elfogadott jogi szabályozásoktól és az eddigi magyarországi gyakorlattól.” Ugyanakkor azt is mondják, hogy a törvény hiányosságai következtében annak „egyes rendelkezéseit valószínűleg, más rendelkezéseit pedig biztosan módosítani kell”, végül az utolsó mondatban a törvény jogosultsága mellett foglalnak állást. Írásukat a magyar, szlovák, szlovén és román törvények szövege egészíti ki, így akár össze is olvasható elemzésük és az elemzett jogszabályok szövege.

A kötet teljessé tételét hivatott szolgálni a Bartha Csilla összeállításában készült kétnyelvűség- és nyelvcserekutatásokat összegyűjtő válogatott, az 1990–2001. közötti időszakot átfogó bibliográfia.

Tudjuk, hogy könyvszerkesztésnél, amikor a záros határidők sürgetnek, általában a szerkesztési munkálatokra, a korrektúrázásra zánt időből áldoznak a munka irányítói a tanulmányok megírása javára. Így történhetett, hogy a formájában igényes könyvbe néhol zavaró hibák csúsztak be. A mindvégig egységes jegyzetelési rendszert Kállai Ernő írása és a Halász–Majtényi szerzőpáros tanulmánya töri meg, amelyekben minden adat a lábjegyzetbe került. Feloldatlanul marad a *Bevezetésben*, az első oldalon az utolsó bekezdés egyik birtokos személyjele: „a kisebbségek fontos eredményeket tudtak felmutatni: a tényleges csoportta szerveződésében” (7. o.), akárcsak hátrébb, a kötetben is: „a társadalmi kapcsolatok hálózatával sűrűn átszőtt csoportjává vált” (140. o., lent, kiemelések tőlem) – gondolom a helyi közösségnek, azonban erre nincs utalás a mondatban. Az alábbi mondatban nem egyezik az alany és az állítmány száma: „Ennek „szabályai” mindkét (több) etnikum által meghatározott és befolyásolt.” (88. o., utolsó bekezdés) A román törvény szövegében mindvégig 1998 szerepel, a lábjegyzetben 1988. (434. o.)

Mindezek ellenére és mindezekkel együtt, úgy érzem, apró hibáitól eltekintve az MTAKI első évkönyve hasznos olvasmányoknak bizonyulhat, és az olvasó nem marad kellemetlen szájízzel olvasta után. Remélem, és ehhez az intézet munkatársainak csak jókat tudok kívánni, a következő évkönyv legalább ilyen, ha nem jobb minőséget hoz majd.

Szabó Árpád Töhötöm

Szocio(n)osztalgia¹

Rostás Zoltán: *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*. București, Printech. 2001.

A kik valamennyire is ismerik a román szociológia elmúlt ötven évének történetét, azoknakelégéses a tudományterület egy-két mozzanatát felvillantani, és máris egy egész szociopolitikai világ tárul fel előttük. A második világháború miatt félbeszakított viszonylagos sikertörténet után, a kommunista berendezkedés (1948-ban) gyakorlatilag felszámolta Romániában a szociológiát, mint tudományt. Ceaușescu diktatórikus rendszerének elején a diszciplínát újra visszaállították jogaiba, ám egy évtized múlva máris újra felszámolták². Jelen írásban nem szándékozom e fragmentált intézményi életút paradigmaticus vagy évszámokat figyelembe vevő értelmezésére, inkább csak azt jegyzem meg, hogy mindezen időszakban a szociológia – azaz a társadalom vizsgálatának tudománya – gyakorlatilag saját kutatási területének rendelődött alá: e tudomány alakulásának fontosabb mozzanatai az egész román társadalom története szempontjából is relevánsak.

Azoknak az éveknek a hangulatát, amikor a szociológia a politikai rendszer ideológiai fegyverévé vált, leginkább (Dan Petrescu és Liviu Cangiopol interjúkötetének³ utolsó fejezetében) Mariana Marin érzékelteti: „Visszaemlékezve most a Szociológia Intézet felszámolására, az intézetekben dolgozó

1 Az eredeti cím is egyfajta szójáték, műszó: *Socialgia* (ford. megj.)

2 A szociológia második világháború utáni hivatalos elismerésének késleltetése a többi egykori szocialista országban is tapasztalható volt: Lengyelországban 1956-ban, a Szovjetunióban 1958-ban, az NDK-ban pedig 1964-ben történt ez meg.

3 Dan Petrescu – Liviu Cangiopol: *Ce-ar mai fi de spus? Convorbiri libere într-o țară ocupată*. București, Minerva, 1990. 246

szociológusok ismeretlenségre való ítélésére, az egyetemek szociológia szakjainak felszámolására, rá kell jönnöm, hogy valójában nem a szakma mellőzéséről volt szó, hanem egy stupid, undorító, megalomániás, és ezért perverz elképzelésről, amely ahhoz hasonlítható, mint amikor megölik az orvost, a betegre pedig ráparancsolnak, hogy keljen fel, mozogjon, és lehetőleg *meneteljen és énekeljen!*⁴. A modern társadalmak működése szempontjából életbevágóan fontos tudomány hatalomnak való bürokratikus alárendelése a szakmai termékek minőségtelenségéhez, illetve magának a szakmának nemzetközi szempontból perifirikussá válásához vezetett. Ez végül gyakorlatilag oda vezetett, hogy román szociológiáról már beszélni sem lehetett.

Ma azon túlmenően, hogy a politikával történt önkéntes lepaktálással vádolják, a szociológiát még akadémiai körökben is a kérdőívezéssel és a közvélemény-kutatással azonosítják. Az utóbbi évtized Romániájában a szociológiáról mindössze ennyi „hallatszik”, illetve ezt is várják el a szakma művelőitől, és ez ellen már védekezni sem érdemes. A kép teljesebbé tételéhez még hozzájárult az a (jogos) botrány is, miszerint a tudomány néhány felkent képviselője valójában állambiztonsági tevékenységet folytatott. A szakma negatív imázsának megváltoz(tat)ása valószínű, hogy – más területekhez hasonlóan – itt is csak egyfajta nemzedékváltás után mehet végbe.

*

A poszttotalitárius Romániában a jövő múlt általi elképzelése, avagy a kommunista rendszer beköszöntét megelőző időszakba való visszatérés vagy menekülés nem számít újdonságnak. E korszak politikai vagy kulturális szempontból történő 1989 utáni tagadása, illetve részleges elismerése kétségbevonhatatlan társadalmi pilléreket alakított ki. A szociológia esetében azonban nem ennyire éles a múlttól való elhatárolódás.

A két világháború közötti szociológiáról (szerepéről, dinamizmusáról és hatékonyságáról) érdemes a jelenben is elgondolkodni, annál is inkább, mert e tudományág ma is keresi a helyét. Ezt a gondolatot támasztja alá Rostás Zoltán *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București* című románul megjelent könyve is⁴. A szerző a román szociológia legfontosabb és legeredményesebb korszakát ismerteti, bemutatja a Bukaresti Szociológiai Iskola (továbbiakban: BSZI vagy Iskola) kutatócsoportjainak tevékenységét, ugyanakkor érdeke-

4 Magyarul a cím így (is) hangozhatna: A Bukaresti Szociológiai Iskola egy lehetséges elbeszélte története. (ford. megj.)

sen és provokatíván összeköti mindezt a jelennel. Rostás azonban nem ad egyértelmű választ a BSZI megítéléséről és aktualitásának lehetőségéről. A könyv csak felveti ezeket a témákat, és nem törekszik arra, hogy ilyen irányú pontos diagnosztikákat állítson fel (a könyv címe is azt sugallja, *egy lehetséges történet*ről van szó, és nem *A BSZI történetéről*, azaz a szerző nem kíván kimerítő és végleges válaszokat adni a felvetett kérdésekre).

A könyv módszertani sajátossága az *oral history* használata a BSZI, mint szervezet tanulmányozása során. A szerző erre vonatkozó, a H. H. Stahl-lal készített interjúkötetében⁵ is megtalálható elképzeléseinek egy részét kifejti e művében, ugyanakkor egyfajta empirikus kihívással is találkozhatunk. Mint ahogy a könyv bevezetőjében (*Argument*) olvashatjuk: „Ezen első kísérlet közreadásával az oral history módszerének fontosságára, illetve a Bukaresti Szociológiai Iskola szervezeti szempontból való elemzésére szeretném a figyelmet felhívni. Remélem, e megközelítések sikerrel alkalmazhatók más kulturális vagy tudományos szerveződések nem hagyományos vizsgálata során is.”

*

A BSZI-ről és vezetőjéről, Dimitrie Gustiról sokat írtak és értekeztek már, a felgyűlt bibliográfia – a szerző szavaival élve – igazán lenyűgöző (a témában megjelent cikkek, tanulmányok és könyvek zöme a kötet irodalomjegyzékében is szerepel). Nem csoda tehát, hogy egy adott pillanatban úgy tűnt, a téma teljesen ki van merítve, és már semmi lényegeset nem lehet ezzel kapcsolatosan már mondani. Rostás Zoltán azonban másképp látja ezt: „Nem arról van szó, hogy az 1965 után megjelent történeteket valamilyen előzetes elképzelés szerint megkérdőjelezzük, hanem arról, hogy Dimitrie Gusti iskolájáról lépcsőzetesen előhívjunk egy új képet. Az új imázs megteremtése nem a Professzor elméleti rendszerét, vagy munkatársainak könyvtermelését veszi figyelembe, hanem az Iskolára mint tudományos közösségre épül.” Másképp fogalmazva, míg a hóhér élt, ezt nem lehetett megtenni, így a BSZI vizsgálatára csak *post mortem* kerülhet sor. Valóban, mivel már mindent elmondtak az Iskoláról, amit el lehetett mondani, nem maradt más hátra, minthogy azt elmondani, amit nem lehetett elmondani... „Bizonyos körülmények indokolták az ilyen tervek megvalósítását. Gusti Iskolája ugyanis sokkal mostohább körülmények között létezett, mint a többi román tudományos társaság. A háború 1939-es kirobbanása, majd a királyi interven-

5 Rostás Zoltán: *Monografie ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl*. București, Paideia, 2000.

ciók zavarták működését, míg végül pedig a kommunista diktatúra 1948-ban történt bevezetése végleg megszüntette. Más esetekkel szemben, az ilyen tisztogatások nemcsak személyeket céloztak, hanem magát a tudományt is kiátkozták. Egy évtized alatt a szociológia retrográd és reakciós tudománynak minősült. (...) Egy oral history-ra épülő kutatásra akkor is szükség lett volna, ha az Iskolát nem érte volna semmilyen kellemetlenség, és egy bizonyos szerves fejlődés után nem megszűnik, hanem, mondjuk, természetesen kifulladt volna. A Gusti-féle Iskolában, akárcsak más kelet-európai értelmiségi körökben, a személyes kapcsolatok és kommunikáció sokkal gyakoribb volt (a durkheimi iskola összes tagja például csak egy alkalommal ült össze), következképpen kizárólag csak az írott anyagra támaszkodva nem lehetne kitapogatni a tudomány kibontakozásának alig látható folyamatait, viszonyait.”

A könyv négy részből áll. A bevezető (I.) fejezetben a módszertan, a fogalmak használatának, valamint az eljárás jogosságának ismertetése olvasható. A következő három fejezet részletesen elemzi a Gusti által vezetett szervezetek típusait (II.), a Gusti Iskola működésének társadalmi-szervezeti környezetét (III.), illetve az iskola belső szerkezetét (IV.). Röviden: a könyv az Iskola eredetével, körülményeivel és belső működésével foglalkozik. A legfontosabb forrás az interjú, illetve a megkérdezettek emlékei. Ezek között természetesen megtaláljuk Gusti munkatársait is: Lucia Apolzan, Ernest Bernea, Harry Brauner, Lena Constante, Ion Costin, Roman Cresin, Nicolae Dunăre, Gheorghe Focşa, Coriolan Gheţie, Paula Herseni, Gheorghe Macarie, Ştefan Milcu, Constantin Marinescu, Mihai Pop, Gheorghe Reteganu, Gheorghe Serafim, Henri H. Stahl, G. Vlădescu-Răcoroasa.

Minden történetnek azonban van egy „előtörténete” is. A BSZI előtörténete az első világháború utáni Iaşi-ba (Jászvásárra) vezet, és szorosan kapcsolódik Gusti akkori vívódásaihoz. Egy olyan világban, amikor az *átmenet érzete* a maga örömeivel és bajaival a legintenzívebb volt, ahol – Istenem, milyen ismerősen csengenek e szavak a mai ember számára is – csak bizonytalanságot, menekülteket, az állami intézmények visszavonulását és restrukturálódását tapasztalta, Gusti az értelmiség és a társadalomtudományok társadalomban betöltött új szerepén morfondírozott. Elképzelése szerint ezt az új szerepet úgy kellett megalkotni, hogy a pártstruktúrákon kívüli társadalmi beavatkozások ugyanakkor legitímek is legyenek. Az ország kormányzásában ily módon részt vevő tudomány intézményesülési kísérletének modellje Nyugatról, a modernizációs folyamatokat végigkísérő vitákból származik. Gusti ilyen irányú szándékai valójában már jóval az első világháború előtt megfogantak,

mint ahogy azt a Iași-i Egyetem felavatásakor ki is fejtette: „Egyetlen ambíció-ónk lehet, mégpedig az, hogy olyan szociológiai és etikai szemináriumokat indítsunk, amelyeneket hosszas németországi tanulmányaink során láttunk. Németországban a tanárok és a diákok a tudományos kérdéseket nem csak a specie aeternitatis jegyében vizsgálják és vitatják meg, hanem aktuális társadalmi kérdésekkel is foglalkoznak. Ezeken a szemináriumokon mindenk előtt természetesen tudományt műveltek, de a „tisztá” tudományon kívül megvizsgálták (...) azt a jogi anyagot is, amelyre később a parlament törvényhozói munkája során bátran támaszkodhatott. (...) Legfőbb ideje tehát, hogy lemondjunk a kényelmes laissez faire – laissez aller helyzetéről, és (...) a tudományos gondolkodás és módszerek segítségével, a helyzetek súlyosságának megfelelő módon, komolyan elgondolkozzunk a lehetséges jövőbeni társadalmi megrázkódtatások irányításának és megakadályozásának eszközein.”

Az ilyen jellegű szándékok később különböző (félleg-meddig) intézményesült formákat öltöttek. A nyugati és egyesült államokbeli intézmények fejlődésével egyetemben, illetve a hazai értelmiségi mozgásoknak köszönhetően kikristályosodott, majd pedig kibontakozott az a mozgalom, amely később Bukaresti Szociológiai Iskola néven vált híressé. E dinamika érzékeltetésére elégséges a BSZI vezetőjének pályáját feleleveníteni. Dimitrie Gusti csupán egy évtized alatt címzetes egyetemi tanár, dékán, a Román Akadémia levelező, majd rendes tagja lesz, végül pedig a Bukaresti Egyetem szociológia, etika, politikatudományi professzora lesz. Élete során, mindezekon kívül, a Bukaresti Egyetemen is betöltött dékáni funkciót, és vezetője volt többek között a Szövetkezeti Egyesületnek (*Asociația Cooperatistă*), a Rádió Társaságnak (*Societatea de Radio*), az állami alapokat kezelő intézménynek (*Casa Autonomă a Monopolurilor Statului*), a Közoktatási Minisztériumnak (*Ministerul Instrucțiunilor Publice*), a Román Akadémiának, illetve elnöke volt az 1930-as népszámláláskor létrehozott bizottságnak, a XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszusnak, és szintén ő vezette az 1938-39-ben összeállított Románia Enciklopédiája (*Enciclopedia României*) című nagyhatású mű munkacsoportját. A Dimitrie Gusti által létrehozott BSZI-re rányomta bélyegét vezetője egyénisége, sokoldalú tudományos érdeklődése, és mindez kétségtelenül kihatott az Iskola többirányultságára is. Kiváló vezetői és szervezői kvalitásai mellett, munkatársai számára Gusti saját életpályája is mintául szolgált.

A Dimitrie Gusti által létrehozott első vitafórum a Román Társadalmi Intézet (*Institutul Social Român*) volt. A Iași-ból Bukarestbe nem véletlenül átköltöztetett, illetve a Román Társadalmi Vizsgálat és Reform Egyesület (*Asociația pentru Studiul și Reforma socială în România*) utódjának tekinthető intézet nyugati modellekre épült, és Európa akkori korszemléiségét hordozta. A Román Társadalmi Intézet Gusti korábbi elképzeléseit valósította meg: „Az intézmény kezdetektől fogva kerek, teljes, lezárt, az ‘örökkévalóságnak’ dolgozó szerkezetként a társadalmi nyilvánosságban többé-kevésbé jelen volt, stabilnak és véglegesnek tetszett.” (Biró A. Zoltán). Gusti belátta, hogy a társadalom megreformálására vonatkozó gyakorlati elképzeléseit csak egyetemen kívüli intézmény segítségével valósíthatja meg. Sem az Egyetem, sem az Akadémia nem teszi lehetővé a tudomány és a társadalmi reform gyakorlatának összekapcsolását.

A Gusti által alkalmazott stratégia minősége, valamint az a mód, ahogy az Intézetben keresztül kiépítette kapcsolatrendszerét, nagyon jelentősek: „Gustinak sikerült új lendületet adnia a tevékenységeknek. Természetesen, nem a kutatásokról, hanem a vitákról van szó. Mindegyik szekciónak megvoltak a maga tudományos ülései, és ezáltal ő kapcsolatba került mindazon szakemberekkel, akik a román valóságot kutatták. A legrangosabbak azonban a vasárnap délelőttönként a Kulturális Alapítványnál szervezett nyílt előadások voltak, amelyekre Gusti elhívta a kor leghíresebb politikusait, gondolkodóit és tudósait. (...) Ily módon Gusti jócskán kibővítette társadalmi hálóját, és ő is pont olyan fontos személyiséggé vált, mint akiket meghívott.” (E meghívottak között Nicolae Iorga, Al. Vaida Voevod, Iuliu Maniu, Vintilă Brătianu, Al. Marghiloman, Virgil Madgearu, I. G. Duca, V. Goldiș, Octavian Goga, C. Argetoianu, Mihail Manoilescu, C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedintși, Emil Racoviță, Gr. Antipa is szerepelt.)

A Román Társadalmi Intézettel párhuzamosan megalakult a Szociológiai Szeminárium is (*Seminarul de sociologie*), amelynek az volt a célja, hogy a különböző szakokra járó diákokat összehozza, illetve hogy minél inkább szembesítse az akkori társadalmi valósággal (mint ahogy az meg is történt az 1923-as diáksztrájk alkalmával). Mircea Vulcănescu így eleveníti fel a Szeminárium hangulatát: „A viták mindig hevesek voltak. Az ifjúság szenvedélyes volt, a felmerült kérdések pedig érdekesekek. A Professzor szelíden, máskor meg ironikusan, néha pedig kifejezetten éles iróniával rászoktatta a diákokat arra, hogy letisztultan és érthetően fogalmazzanak, hogy kerüljék a szidalmazást, ha már kifogytak az érvekből, de kerüljék a felszínes tisztánlátás álcáját is.

Minden új gondolatot csak úgy ismertek el, ha kellőképpen megalapozott volt, illetve ha megvitatták és egyezsége jutottak. A Professzor még a legokosabb diákok részéről sem fogadta el a – a többiek elkápráztatását célzó – hatásadász rögtönzéseket.”

Közszerepléseinek sokasodása miatt Gusti kénytelen volt feladni a Szeminárium vezetését, amelynek munkálatait ezután H.H. Stahl és Traian Herseni irányította. A Szeminárium legfontosabb hozadéka, hogy gyakorlatilag a monografikus iskola bölcsőjének tekinthető, ugyanis itt fogalmazódtak meg a monografikus módszerre és kutatásra vonatkozó első gondolatok. Emellett a Szeminárium a vitákon részt vevő fiatalok politikai identitása kialakulásának elsődleges keretét is jelentette. Ez korántsem elhanyagolható tényező, ha figyelembe vesszük, a román társadalom később patológikus alakzatokat is öltött.

„Anélkül, hogy lemondott volna a Román Társadalmi Intézettről, és anélkül, hogy leértékelte volna a Szociológiai Szeminárium fontosságát, Gusti átvette az Alapítvány vezetését, és figyelmét a falvak kulturális élete felé irányította.” Rostás Zoltán ezzel a megállapítással indítja a „Károly Herceg” Királyi Kulturális Alapítványnak (*Fundația Culturală Regală „Principele Carol”*) szentelt alfejezetet. A Professzor számára ez azért is lehetséges volt, mert az ő elképzelései és Károly király kulturális doktrínája (a nép kulturális fölemelése) összeillettek. Ugyanakkor – az Alapítvány tevékenységén keresztül – a királyi propaganda szembeállította a (sosem támadó és meglobogtatott) *pozitív, konstruktív nacionalizmust* az *idegenek elleni harcként értelmezett nacionalizmussal*. Végül azonban az Alapítvány egyre inkább kulturális és politikai mozgalomként kezdett működni, és nem tudományos fórumként. Mindennek ellenére marandót is alkotott, mint például a Román Falumúzeumot (*Muzeul Satului Românesc*) és 1938-ban a *Revista de Sociologie* c. folyóiratot.

1936-ban bevezették a kötelező jellegű társadalmi szolgálatot, 1938. október 13-án pedig II. Károly aláírta a Társadalmi Szolgálat Törvényét (*Legea Serviciului Social*). A törvény – amely akár az Alapítványon belüli tevékenységek folytatásának is tekinthető – életbelépésével egy egész állami apparátus jött létre, amelynek feladata az volt, hogy a tanítóképzők, szociális munka, teológiai, egyetemi, agronómiai és állatorvosi képzések több tízezer végzős hallgatói számára úgynevezett társadalmi szolgálatot szervezzen. Az előírások nagyon szigorúak voltak, azt is tartalmazták, hogy aki nem teljesíti ezt a (3-6 hónapos) szolgálatot, nem kaphat diplomát sem. Egy ilyen törvény – szellemisége által – óhatatlanul is túlkapaszkodásokhoz vezetett. Az eredetileg a patriotizmus

megerősítésére, illetve a legionárius „sejtek” felszámolására létrehozott Társadalmi Szolgálat Gusti munkatársai számára később, mint propagandisztikus célokat szolgáló, paramilitáris jegyeket hordozó szervezet értelmeződött, amely csak elégtelenséget, konfliktusokat és ellentéteket szül a fiatalság körében. Míg a szerényebb családi háttérrel rendelkező fiatalok el voltak ragadtatva a Szolgálat nyújtotta lehetőségektől, addig az arisztokrácia sarjai kiábrándultságként élték meg ezt. Íme hogyan emlékszik a Szolgálat során kifejtett munka légkörére az arisztokrata családból származó Irina Sturza: „Nagy szigorúság volt. A reggeli felkeléstől a zászló felhúzásáig minden nagyon szigorú volt. Ezután torna következett. Először ugyanis fel kellett sorakoznunk, felhúzták a zászlót, majd utána jött az egy órás reggeli torna. Utána óráink voltak, ezután pedig sorokba rendezve gyalogoltunk a városban és hazafias énekeket (...) meg ilyen hülyeségeket énekeltünk. (...) Ezek mind magukkal hozták ezt a náci, legionárius merevséget. Mindannyiunk számára sokkoló volt az egész.” 1939. szeptember elsején kitört a második világháború, és II. Károly tanácsadói nyomására 1939. október 13-án felfüggeszti a Szolgálatot.

*

Ezek voltak röviden tehát a Dimitrie Gusti által vezetett, a társadalmi reformok életbeültetésére létrehozott főbb ernyőszervezetek. A könyv legszenvedélyesebb része azonban a Bukaresti Szociológiai Iskola intézeti környezetének ismertetése, és ezeken az oldalakon a szerző kvalitásai önkéntelenül is megmutatkoznak. Az eddig ismert tényeken túl, a könyv részletekkel, példák sorozatával, (gyakran pikáns vagy sokkoló) részletekkel egészíti ki a Professzornak és a BSZI-nek a hatalommal, királlyal, a legionáriusokkal, a kommunistákkal, a Criterion-kör „rinocerizálódásával”, a nemzetközi szociológiai társasággal vagy más hazai intézménnyel fenntartott kapcsolatait. E részletek ugyanakkor hozzájárulnak az akkori politikai helyzet szociológiai szempontból igencsak kutatandó kor megértéséhez is. Rostásnak a nagyszerű beszélgetőpartnerrel, H. H. Stahl-lal készített interjújából itt két részletet idéznék:

„A román kultúra egyfajta Brâncoveanuja akart lenni (II. Károly király – *szerző megj.*). Kár hogy nagy hiányosságai voltak, mert amúgy jó képességű volt. Érdekes, nagyon érdekes teremtmény volt (...) A vele fenntartott kapcsolat is érdekes volt, mert időközben rájöttél, hogy tényleg van egy rakás jó képessége. Egyszer például el kellett mennem Valea Doamnei-ba. Hova mész Stahl? – kérdezte.

Nehogy szóba állj XY pópával. B...m az anyját annak a pópának, az egy hülye! Rică Pogoreanut keresd! Szóval ilyen részletekig elment, ismerte azt a környezetet, tudta kivel érdemes szóba állni, ugyanakkor káromkodott is rendesen, de az ilyen dolgokat egyenesen megmondta. Vagy eszembe jut egy másik eset is, amikor még a Falumúzeumban dolgoztam. Eljött oda, és érdeklődött, hogy állunk a munkákkal, mire én elmondtam, hogy egy adott részen szűkös a hely, ám nem tudunk terjeszkedni a kerítés miatt, mert Domnescu – a polgármester – nem engedni lebontani. Károly erre fél lábbal a földre döntötte a kerítést. Mondd majd meg neki, hogy én borítottam fel! Szóval, ilyen nagyon emberi, közvetlen viszonyban voltunk vele. Sosem akart visszaélni a presztízsével, mintha – hogy is mondjam? – mintha munkatársa lettél volna, legalábbis úgy érezted.”

„Egyre érezhetőbbé vált a legionárius betegség. Lassan mindenki a Légióról kezdett beszélni, és az emberek lasan maguk is legionáriussá váltak. Még a szabad beszélgetések egykori kezdeményezője Comarnescu is legionáriussá vált. Mircea Eliade szintén. Noica úgyszintén. Mișu Polihroniaderól ne is beszéljünk, ő is az lett. Dan Botta ugyancsak. Szemünk láttára lassan mindenki azzá vált. Annyira elhülyült mindenki, hogy egyszerűen már nem volt, akivel beszélgessél. Úgy érzem, Eugen Ionescu gondolata a *Rinocérosok*ban, miszerint a színtelen emberek lassacskán kezdenek színesekké válni, az ő Criterion-körös tapasztalatainak a lenyomata. Ez a szabad beszélgetéseknek helyt adó kör is teljesen átment fanatikus társaságba.”

A könyv utolsó része a BSZI belső szerkezetével foglalkozik. Itt olvashatunk a vezetőségről, a szervezeti stílusról, más csoportokkal fenntartott kapcsolatokról, a külső és belső konstruktív vagy romboló konfliktusokról, a szervezeti kultúráról és természetesen újra Dimitrie Gusti személyiségéről. A szerző szerint ez az utóbbi téma egy külön tanulmányt is megérdemelne. A tervezés szintjén Gusti odafigyelt a legapróbb részletekre is, azonban a valóságban nem kívánta ő maga végigvinni a dolgokat. Ha valamilyen ötlete támadt, hagyta, hogy mások gondolják, vigyék végig; kiváló elméletgyártó és tökéletességre törekedő perfekcionista volt, a döntések hozatalakor viszont gyakran elbizonytalanodott. A BSZI-t úgy képzelhetjük el, mint Gusti körül kialakult koncentrikus köröket. Mint kiváló pedagógus, képes volt arra is, hogy motiválja azokat, akik vele dolgoznak, igaz, megvolt az a veleszületett képessége is, hogy kiválogassa a letehetségesebbeket. A körülötte létrejött koncentrikus körök kulturális, szociális, politikai stb. alapon szerveződtek, ám a legfontosabb, hogy e csoportokba való bekerülés érték-kritériumok alapján

történt. Az Iskolán belüli konfliktusok forrásai vagy az akkori politikai széljárásoknak tudhatók be, vagy Gusti némely közeli munkatársának ama individualista igyekezetének köszönhető, hogy elhatárolja magát a Professzortól. A német egyetemeken szocializálódott Gustitól távol állt a kor akkori román kulturális életben elterjedt személyeskedő vitastílus. A konfliktusokat ezért Gusti igyekezett tárgyalásos alapon feloldani. Az Iskola belső kohéziója végül megerősödött a Nemezetközi Szociológiai Kongresszus, illetve az új pénz-alapok elérhetőségének lehetőségével.

A könyv végén a BSZI imázsára és legitimitására vonatkozó megállapításokat olvashatunk, hiszen a szerző szerint az Iskolának ténylegesen létezett egyfajta képtermelésre épülő stratégiája (lefényképezték a kutatásba bekerült alanyokat, a kutatókat, a terepmunkákban résztvevőket, ugyanakkor Gustit nagyon sok, a vizsgálatokba bekerült település díszpolgárává avatta stb.). Az Iskoláról így módon kialakított kép tudatos, előre elgondolt stratégia alapján történt, Gusti nagyon vigyázott arra, milyen kép alakul ki róla a nyilvánosságban, ezért például arra is odafigyelt, milyen öltözékben jelenjen meg. A BSZI-ről kialakult képhez természetesen hozzájárultak a tudományos termelés, a publikációk, a múzeumok, a hazai és nemzetközi kiállítások, illetve a kongresszusok megszervezése, valamint más legitimációs stratégiák is, amelyek nélkül sem az Iskola, sem az Iskolához kapcsolódó többi intézmény sem létezhetett volna.

A könyv elolvasása után azt a fő kérdést tehetnénk fel, vajon a Bukaresti Szociológiai Iskolának, mint szervezetnek teljes körű vizsgálata megalapozott-e vagy sem? Erre igennel vagy nemmel válaszolhatnánk, azonban úgy gondolom, hogy egységességében nézve, az Iskolát nem tekinthetjük szervezetnek a szó mai értelmében. Az állandó változások, a szervezeti formák (gyakran konjunkturális) keresése éppen arról árulkodnak, hogy nem beszélhetünk letisztult szerkezetű szervezetről, hatékony működési keretéről. A belső viszonyok, tevékenységek elégtelen szabályozása miatt a BSZI nem tekinthető szervezetnek.

*

A szociológia a modernitás tudománya, a modernitás terméke, ezért fogalmainak jó része urbánus, azaz a 19. sz. végén kapitalista, ipari fejlődésnek induló városokra vonatkozik. Azt is mondhatnánk a szociológia és a városiaság elválaszthatatlanok egymástól. A mai posztmodernitás „várostöbblet-ként”, vagy akár a városok túltengése időszakának is tekinthető. Ilyen kontextusban kiadni egy faluszociológiával, ráadásul a két világháború közötti időszakokkal foglalkozó könyvet igencsak anakronizmusnak minősülhetne – leg-

alábbis első ránézésre. A harmadik szektor kibontakozásának időszakában, amikor is a fejlett országokban a falusi lakosság részaránya 10 százalék alá csökken, egy faluszociológiai téma vizsgálata már-már elhajlásnak vagy hibának tekinthető. A BSZI modellje azonban mindaddig megőrzi aktualitását, ameddig Románia jelentős rurális népességgel rendelkező ország marad. A két világháború közötti romániai faluszociológia, eltekintve a történeti vonatkozásoktól, igazi úttörő, új lehetőségeket feszegető vállalkozásnak tekinthető (bizonyítja ezt akkori nemzetközi elismertsége is).

Az egyén és társadalom közötti viszonyokat többféleképpen elgondolhatjuk. Az egyik éppen a falusi/városi lakosság arányára épül, márpedig a két világháború közötti időszakban Románia lakosságának zöme (több mint 70 százalék) falun élt. Ha ilyen feltételek mellett elsősorban a városra és nem a falura koncentrálnánk, akkor éppen ezt az eljárást kellene tudományos nagykortúság hiányával vádolni. A BSZI nem csak pragmatizmusáról tett tanúbizonyosságot, hanem mindezt egyedi, sajátos modellértékű módon valósította meg. Gusti azért vizsgálta a falut, mert tudatában volt, ez jelenti az akkori román társadalom kulcskérdését, létezésének alappillért. Ez az a gondolat, amely minduntalan visszatér a könyv soraiban. Mindez akkor is így van, ha ezeket az aspektusokat a mai idegen nyelvű szakszótárak már meg sem említik. A BSZI imázsa csorbát szenvedett a nemzetközi porondon, ám ennek fő oka az volt, hogy a szociológia beszüntetésének időszakában a szakma képviselői nem tudták külföldi kapcsolataikat megőrizni, és így „kiírták” magukat a nemzetközi szótárakból.

*

A szociológia legmegalázóbb definícióját éppen egy egyesült államokbeli tanártól hallottam. Frissen megszabadulva Ceaușescu félelemre épülő rendszerétől a Temesvári Egyetem szociológus hallgatójaként az amerikai tanárnak ecsetelni kezdtem azt a nehezen elviselhető légkört (a tudományos szocializmus makacsodva túlélni akarásának és a bükkfanyelvnek sajátos egyvelegét), amelyben annak idején tanulnunk kellett. Erre ő a következő választ adta: léteznek olyan helyzetek, amikor a szociológia mindenki által érthetetlen fogalmakkal ugyanazt mondja el, amit majdnem mindenki tud. Ez a diagnózis kegyetlenül leleplezte azt az akadémiai *mood*-ot, amelyben akkoriban éltünk. És sajnos ugyanez volt az a közeg is, amelyben annak idején Dimitrie Gustiról, illetve a Bukaresti Szociológiai Iskoláról először hallottam: mivel már-már bálványként imádvá ismertették a BSZI-t, számomra fölöttébb gyanússá vált. Később egyre több más, témá-

ba vágó forrást elolvastva, illetve Gustira vonatkozó, eladdig számomra ismeretlen információk birtokába jutva, gyanakvásom alábbhagyott, a BSZI-ről kialakult képem pedig árnyaltabbá vált. Mindezek után Rostás Zoltán könyve olyan kontúrnak minősül, amelyet ha megélesítesz, rájössz, a képről már csak ez az egyetlen rész hiányzott...

Marius Cosmeanu

(Fordította: *Papp Z. Attila*)

SZÁMUNK SZERZŐI

BRETTER ZOLTÁN, filozófus, JPTE, Pécs

COSMEANU, MARIUS, szociológus, Marosvásárhely

DEMETER M. ATTILA, filozófus, BBTE, Kolozsvár,

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, eszmetörténész, DE, Debrecen,

DIECKHOFF, ALAIN, politikai szociológus, egyetemi tanár
Institut d'Études Politique, Párizs

EGYED PÉTER, filozófus, BBTE, Kolozsvár,

HÁMORI PÉTER, történész, PPKE Szociológiai Intézet

HORNYÁK ÁRPÁD, történész, JPTE, Pécs

KARMACSI ZOLTÁN, főiskolai oktató, Tanárképző Főiskola, Beregszász

KEMÉNYFI RÓBERT, etnográfus, DE, Debrecen,

KENDE PÉTER, politológus, 1956-os Intézet, Budapest,

KISS TAMÁS, szociológus, RMDSZ szakértő, Kolozsvár

LOSONCZ ALPÁR, filozófus, Újvidéki Egyetem, Temerin

NIEDERHAUSER EMIL, történész,
MTA Történettudományi Intézet, Budapest

NIEDERMÜLLER PÉTER, etnográfus, egyetemi tanár, Institut für
Europäische Ethnologie, Humboldt Universität, Berlin

SZAKOLCZAI ÁRPÁD, szociológus, Cork (Írország),

SZILÁGYI N. SÁNDOR, nyelvész, BBTE, Kolozsvár

SZABÓ ÁRPÁD TÖHÖTÖM, etnográfus,
Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

TAMÁS PÁL, szociológus, MTA Szociológiai Intézet

TÓTH SÁNDOR, filozófus, Budapest

VARGA ATTILA, jogász, parlamenti képviselő, Szatmárnémeti

VÉKÁS JÁNOS, újságíró, MTA Kisebbségkutató Intézet

A zárva várt Nyugat

Kulturális globalizáció
Magyarországon
Szerkesztette
Kovács János Mátyás

Budapest 2002
2000 / Sík Kiadó

- Acsády Judit **a feminizmusról**
- Dalos György **a Frankfurti Könyvvásárról**
- Haraszi Miklós **a média demokratizálásáról**
- Kamarás István **az új vallási mozgalmakról**
- Kovács Éva **az amerikaiakról Taszáron**
- Kovács János Mátyás **a közgazdaság- tudomány nyugatosodásáról**
- Medgyes Péter **az angol nyelv térhódításáról**
- Melegh Attila **a kelet—nyugati lejtőről és a státustörvényről**
- Nyíri Pál **a kínai diaszpóráról**
- Reszkető Petra és Váradí Balázs **a tudományos címek új rendszeréről**
- Sík Endre **a "magyar korrupcióról"**
- Szilágyi Ákos **a szovjet "globalizáció" örökségéről**
- Zentai Violetta **a Soros Hálózatról**

Megrendelhető:

Sík Kiadó, 1064 Budapest, Podmaniczky u. 65.

Tel./fax: 3316332; e-mail: sik@axelero.hu

(és megvásárolható a jobb könyvesboltokban)

SÍK
KIADÓ

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat.
Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külke-
reskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport.

ÁRA: 420 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1680 Ft
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 0865-557X

Megrendelem a

REGIO

– Kisebbség, Politika, Társadalom –
című negyedévenként megjelenő folyóirat
..... számait példányban

Előfizetési díj:

420 Ft/db vagy 1680 Ft/egy évre
postaköltséggel együtt.

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a számokat hozzácsatolni.
Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzandó).

Név

Pontos cím

DátumAláírás

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5764, fax: 391-5759, e-mail: regio@tla.hu